

RAZUMEVANJE GLOBALNOG CIVILNOG DRUŠTVA²⁴⁹

Sažetak:

Cilj ovog rada je razumevanje i objašnjenje koncepta globalnog civilnog društva shvaćenog kao savremene forme civilnog društva koja se razvija na transnacionalnom nivou. U prvom delu rada se predstavlja dominantno shvatanje koncepta globalnog civilnog društva dok se u drugom i trećem delu rada ukazuje na najvažnije kritike i nudi odgovor na njih.

Ključne reči: globalno civilno društvo, civilno društvo, država, globalno, funkcije globalnog civilnog društva

UVOD

Tokom 1970-ih i 1980-ih godina dvadesetog veka dolazi do razvoja određenih uslova koji omogućavaju širenje organizacija i aktivnosti civilnog društva van nacionalnih granica. Reč je, pre svega, o ubrzanom širenju političke, ekonomske i kulturne globalizacije, o uspostavljanju sve veće prekogranične saradnje boraca za ljudska prava i demokratiju, razvoju globalnih informacionih i komunikacionih tehnologija koje su omogućile brzu, jeftinu i efikasnu komunikaciju među građanima širom sveta.

Svi ovi trendovi doprineli su ubrzanom stvaranju transnacionalnih pokreta, međunarodnih nevladinih organizacija i grupa koje više nisu povezane samo sa jednom državom već deluju u više njih, imaju članstvo ili pristalice u različitim krajevima sveta, svoje aktivnosti usmeravaju na rešavanje globalnih problema ili se bore za ljudska prava u državama iz kojih sami ne potiču.

248 Asistentkinja, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka.
e-mail: jelena.loncar@fpn.bg.ac.rs

249 Rad je nastao u okviru naučno-istraživačkog projekta Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka, *Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu*, (evidencioni broj: 179076), koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije. Tekst primljen 01. februara 2011. godine.

Mnogi autori smatraju da je ovakav razvoj organizacija civilnog društva (OCD) doveo do nastanka nove koncepcije civilnog društva koju označavaju terminom globalno civilno društvo. Za razliku od njih, određeni autori sugerišu da pojava globalnog civilnog društva nije nikakva novina jer se ono postepeno razvija sa nastankom prvih transnacionalnih OCD od sredine 19-og veka (Boli i Thomas, 1999). Sa druge strane, jedan deo kritika negira postojanje globalnog civilnog društva ističući da termin „globalno civilno društvo“ nije adekvatan da opiše razvoj građanskih institucija, grupa i aktivnosti preko i van državnih granica.

Sam termin „globalno civilno društvo“ počinje da se koristi poslednjih dvadesetak godina (Kaldor, 2003). Prvi put je objavljen u jednom od najvažnijih svetskih časopisa 1991. godine u izjavi Eduarda Ševarnandzea, tadašnjeg sovjetskog ministra spoljnih poslova, a kasnijeg predsednika Gruzije u kojoj govori o mogućnostima novog svetskog poretka zasnovanog na vladavini prava na globalnom nivou: „čini mi se da se sa istorijske perspektive krećemo ka stvaranju globalnog civilnog društva zasnovanog na pravnim načelima. Ako je to slučaj, onda bi bilo vredno proveriti da li bismo mogli međunarodnim problemima i izazovima prići na više ili manje sličan način na koji demokratski sistemi rešavaju domaća pitanja“ (prema Corry, 2006:303-304).

Pored debata oko postojanja, terminološkog i vremenskog određenja razvoja koncepta, za globalno civilno društvo vezane su i brojne druge nedoumice i dileme: ne postoji saglasnost oko njegove definicije, niti se svi slažu oko toga koji su sve njegovi akteri, koje aktivnosti spadaju u njegov domen, oko njegovog odnosa sa državom i civilnim društvima unutar nacionalnih granica. Neki autori ističu da ono predstavlja protivtežu globalnom kapitalizmu (protestanti u Sietlu npr, ili akcije Greenpeace-a kojima se suprotstavlja transnacionalnim korporacijama), drugi da ono predstavlja infrastrukturu potrebnu za širenje demokratije, treći ga izjednačavaju sa humanitarnim organizacijama i pružanjem humanitarne pomoći, četvrti sa povezivanjem građana preko nacionalnih granica. Globalno civilno društvo je, kako su to приметili Kaldor, Anheier i Glasius u prvom *Godišnjaku Globalnog civilnog društva (Global Civil Society Yearbook)*²⁵⁰, jedan nejasan i sporan koncept kako zbog toga što prevazilazi do sada poznate kategorije u društvenim naukama, tako i zbog toga što njegove granice nisu jasno definisane. Nije jasno šta sve treba da bude uključeno u njega, a šta ne, niti je uvek moguće jasno razgraničiti njegov deskriptivni i normativni sadržaj (Anheier, Glasius, Kaldor, 2001).

250 Anheier Helmut, Glasius Marlies & Kaldor Mary (ed) (2001), *Global Civil Society 2001*, Oxford: Oxford University Press.

Smatram da je uvođenje koncepta globalno civilno društvo teorijski i analitički korisno i opravdano i stoga ovaj rad stoji uz one koji zagovaraju njegovu upotrebu. Cilj rada je da da doprinos razumevanju koncepta globalnog civilnog društva kao savremene forme civilnog društva koja se razvija na transnacionalnom nivou.

Prvi deo rada biće posvećen definisanju globalnog civilnog društva i objašnjenju njegovog nastanka. U drugom delu će biti ukazano na najvažnije kritike ovog koncepta koje se, pored gorepomenutih, odnose i na njegov odnos prema državi i civilnom društvu u nacionalnim okvirima. U trećem delu rada ću pokušati da odgovorim na kritike i ponudiću određene argumente u prilog korišćenja termina i koncepta globalnog civilnog društva.

GLOBALNO CIVILNO DRUŠTVO – NASTANAK I KONCEPTUALNO ODREĐENJE

Pod globalnim civilnim društvom se uobičajeno podrazumeva civilno društvo koje se povezuje preko i uprkos državnim granicama, koje više nije vezano isključivo za državu već svoje zahteve usmerava i ka međunarodnim organizacijama i nadnacionalnim institucijama. Ono deluje na nadnacionalnim nivoima u kojima još uvek ne postoje formalne vladajuće institucije. Interesuje se za globalne teme koje nisu u isključivoj nadležnosti nacionalnih država i bavi se problemima koji pogađaju celo čovečanstvo poput ekologije, ljudskih prava, mira, globalnog siromaštva, globalne nejednakosti i sl. Dok civilno društvo teži rešavanju problema i ostvarivanju određenih prava i interesa građana isključivo unutar nacionalnih granica pojedine države, globalno civilno društvo kao glavni zadatak uzima rešavanje problema koji se tiču svih građana sveta na globalnom nivou.

Solte (Scholte) ističe četiri kriterijuma za određenje globalnog civilnog društva: 1. ono se bavi suprateritorijalnim temama poput ekoloških promena ili prekograničnim kapitalizmom, 2. koristi suprateritorijalne komunikacije (e-mail, fax), 3. postojanje prekogranične organizacije koja koordiniše ogranke širom planete, 4. deluje na premisama suprateritorijalne solidarnosti, npr. između žena i radnika. Međutim, ovaj autor ističe da za pripadnost globalnom civilnom društvu, određena organizacija ne mora da zadovoljava sva četiri kriterijuma. Na primer, neke lokalne grupe boraca za ljudska prava mogu da budu deo globalnog društvenog pokreta iako, na primer, nisu čvrsto umrežene suprateritorijalnim komunikacijama i organizacijom, ali zadovoljavaju prvi i četvrti kriterijum (Scholte, 2000: 277-278).

Ovako shvaćeno, globalno civilno društvo je izuzetno kompleksan i širok koncept, koji čini složen sistem mreža i odnosa, različitih aktivnosti, ciljeva i interesovanja zbog čega je vrlo teško dati zadovoljavajuću, dovoljno adekvatnu i obuhvatnu definiciju.

Među određenjima globalnog civilnog društva dominantne su normativne definicije koje ističu njegov mirovni karakter, borbu za širenje i ostvarivanje ljudskih prava i demokratije širom sveta. Za doprinos normativnom razvoju ideal-tipske verzije globalnog civilnog društva najzaslužniji su Meri Kaldor (Mary Kaldor) i Džon Kin (John Keane). Džon Kin definiše globalno civilno društvo, kada ga posmatra kao idealan tip, kao „dinamični nevladin sistem međuzavisnih društveno-ekonomskih institucija koje obuhvataju celu Zemlju, i koje imaju kompleksne efekte koji se osećaju na četiri kraja sveta. Globalno civilno društvo nije ni statičan objekt niti *fait accompli*. To je nezavršen projekat koji se sastoji od ponekad gustih, ponekad tanko razvučenih mreža, piramida i *hub-and-spoke* klastera²⁵¹ društveno-ekonomskih institucija i aktera koji se organizuju preko granica, sa određenim ciljem da zajednički kreiraju svet na nove načine. Ove nevladine institucije i akteri teže da pluralizuju moć i da problematizuju nasilje; posledično, njihovi mirovni i ‚civilni‘ efekti se osećaju svuda, ovde i tamo, daleko i široko, ka i od lokalnih oblasti, kroz šire regione, do samog planetarnog nivoa“ (Keane, 2003:8). Kaldor koristi termin „globalno civilno društvo“ da opiše globalne procese kroz koje pojedinci mogu da komuniciraju, utiču na donošenje različitih sporazuma, pregovaraju sa centrima političke i ekonomske vlasti. Ono uključuje sve one organizacije, bilo formalne ili neformalne, kojima bilo koja osoba može da se priključi i kroz koje donosioci odluka mogu da čuju stavove i mišljenja pojedinaca (Kaldor, 2003:79).

Razvoj ideja globalnog civilnog društva može se pratiti od 1970-ih i 1980-ih godina kada dolazi do ponovnog buđenja civilnog društva odnosno do njegovog „savremenog preporoda“ (Kin, 2003: 21-43) širom sveta. Kin navodi da su postojale tri faze preporoda civilnog društva: prva u Japanu krajem 1960-ih i u 1970-im, druga u Srednjoj i Istočnoj Evropi i treća u Latinskoj Americi, Južnoj Africi i istočnoj Aziji. Za razvoj globalnog civilnog društva posebno se ističe značaj oživljavanja interesa za civilno društvo u Srednjoj i Istočnoj Evropi i Latinskoj Americi. U autoritarnim i komunističkim režimima ovih regiona civilno društvo postaje ključno za širenje demokratskih vrednosti i demokratizaciju ‚odozdo‘. U ovom periodu nastaju i novi društveni pokreti na Zapadu

251 *Hub-and-spoke* klasteri predstavljaju različite međupovezane jedinice tako da manje zavise od većih koje dominiraju. *Hub-and-spoke* bi se mogao predstaviti u obliku točka u kom su spoljni delovi točka (*spoke*) povezani i zavisni od srednjeg dela (*hub*). Kada kažemo *hub-and-spoke* klaster mislimo na više međupovezanih *hub-and-spoke* struktura odnosno više ‚točkova‘ koji su međuzavisni. Sintagma *hub-and-spoke* nema adekvatan prevod na srpskom jeziku već se u prevodu najčešće ostavlja engleski termin.

zainteresovani za globalne teme i postmaterijalističke vrednosti koji zajedno sa gorepomenutim grupama civilnog društva stvaraju transnacionalne mreže i započinju razvoj globalne dimenzije civilnog društva.

Nakon kraja Hladnog rata, dolazi do ubrzanog razvoja političke, ekonomske, tehnološke i kulturne globalizacije čime se stvaraju povoljni uslovi za procvat transnacionalnih društvenih pokreta, organizacija, inicijativa i grupa. Kin navodi sedam pravaca čijim je preklapanjem nastalo globalno civilno društvo. Prva dva pravca su već pomenuta: 1. oživljavanje jezika civilnog društva, posebno u Srednjoj i Istočnoj Evropi, 2. nastanak novih društvenih pokreta na Zapadu. Kin dalje navodi sledeće pravce: 3. razvoj satelita, kompjutera, olakšane komunikacije; 4. opšta percepcija da je krah komunističkih sistema sovjetskog tipa doneo sa sobom novi globalni politički poredak; 5. polet neoliberalne ekonomije i tržišnih kapitalističkih ekonomija na svetskom nivou; 6. razočarenje prekršenim i neostvarenim obećanjima postkolonijalnih država; i 7. rastuća zabrinutost vakuumom koji nastaje kolapsom imperija i država i izbijanjem nagrađanskih ratova (Keane, 2003:1-2).

Razvoj informacionih i komunikacionih tehnologija snažno je uticao na razvoj civilnog društva na globalnom nivou. Dve su vrste resursa posebno olakšale rast globalnog civilnog društva: tehnologija i novac (Anheier, Glasius i Kaldor, 2001:6). Porast korišćenja interneta, mobilnih telefona i saobraćajnih sredstava omogućili su stvaranje mreža, razmenu informacija i komunikaciju čak i onima koji su veoma udaljeni od centara moći.

„Razvoji digitalnih i mrežnih tehnologija bili su posebno dramatični poslednjih nekoliko decenija, pomažući da se stvore široko disperzovani i decentralizovani sistemi komunikacija koji su usko međupovezani, sa medijskim tokovima koji sve više prelaze nacionalne i kontinentalne granice. Visoko centralizovani, nacionalni, sa ograničenim brojem kanala, sistemi masovnih medija dvadesetog veka su utrli put još raznolikijim, višekanalnim sistemima okupljajući širok spektar alternativnih medija koji dopiru preko geopolitičkih granica. Ove promene u komunikaciji se generalno posmatraju kao značajne za demokratski potencijal i povezane su na različite načine sa cvetanjem civilnog društva na sve globalnijoj skali i sa ekspanzijom političke participacije“ (Price, 2008:20).

Pored ove tehnološke dimenzije globalizacije i ostali aspekti, pre svega ekonomska globalizacija, neraskidivo su povezani sa nastankom i razvojem globalnog civilnog društva. S jedne strane globalno civilno društvo podstiče globalizaciju, s druge strane ono predstavlja reakciju na globalizaciju, ono je i uzrok i posledica globalizacije.

Rastuća globalna svest o tome da smo svi deo jednog istog čovečanstva olakšana razvojem informacionih i komunikacionih tehnologija, širenjem ekonomije, povezivanjem kultura i sl. potpomažu i omogućavaju razvoj globalnog

civilnog društva. Njegov razvoj nije podstaknut samo pozitivnim već sve više i negativnim posledicama globalizacije: posledice širenja kapitalizma i sve veće međuzavisnosti se ne reflektuju svuda jednako, mnogima su uskraćene dobrobiti globalizacije, sve je veći jaz između bogatih i siromašnih, između Severa i Juga i ugroženi pojedinci i grupe se udružuju širom sveta u borbi protiv ovakve globalizacije, kapitalizma, društvene nepravde i nejednakosti. Ove grupe i pokreti postaju najbrojniji i najvidljiviji akteri globalnog civilnog društva.

Sa druge strane, međunarodne institucije i svetske sile su u razvoju globalnog civilnog društva videle značajan potencijal za ostvarivanje različitih interesa. Globalno civilno društvo je postalo aktuelno među građanskim borcima, bankarima, diplomatama, NVO-ima i političarima. Krajem 1980-ih, među donatorima i političarima, pre svega na Zapadu, istakla se ideja da je civilno društvo kritično za razvoj, demokratizaciju i uspešnu tranziciju zbog čega je jačanje civilnog društva postalo centralni deo programa za unapređenje demokratije u tranzicionim zemljama i zemljama u razvoju. U dokumentima Svetske banke se otvorenih ruku dočekuje „šansa da rade sa civilnim društvom“; Azijska banka za razvoj slično govori o potrebi „da ojača saradnju sa civilnim društvom“; i čak STO objavljuje da podržava dijalog sa svetskim institucijama civilnog društva“ (Keane, 2003:1-2).

KRITIKE KONCEPTA „GLOBALNOG CIVILNOG DRUŠTVA“

Nastanak i definisanje globalnog civilnog društva

Jedan deo kritika koncepta globalnog civilnog društva dolazi od onih autora koji se bave empirijskim objašnjenjem i analizom transnacionalnih institucija i procesa.

Među aktore globalnog civilnog društva ubrajaju se međunarodne nevladine organizacije (MNVO) i transnacionalne mreže koje nastaju znatno pre 1980-ih, 1990-ih godina kada se smatra da je nastalo globalno civilno društvo. MNVO nastaju još u 19-om veku. Smatra se da je najranija MNVO bila društvo za borbu protiv ropstva, Britansko i inostrano društvo protiv ropstva, formirano još 1839. godine. Kasnije je formiran i međunarodni komitet Crvenog krsta 1864. godine. Godine 1874. postojale su 32 registrovane MNVO, da bi njihov broj dostigao oko 800 1930. godine, preko 2000 1960. i skoro 4000 1980. godine (Boli i Thomas, 1999:14). Boli i Tomas izvode zaključak da se globalno civilno društvo postepeno razvija sa razvojem MNVO i njihovom sve aktivnijom komunikacijom sa državama i međuvladinim organizacijama.

Pored kritike shvatanja da je globalno civilno društvo nastalo krajem 1980-ih godina, iz grupe autora koji se opredeljuju za empirijsko definisanje globalnog civilnog društva, dolazi kritika njegovom dominantnom idealtipskom shvatanju.

Kolas (Colás) ističe da „normativne vrednosti i etički principi nesumnjivo nastaju i razvijaju se unutar ove sfere, ali nisu strukturalno vezani za pluralizam, nasilje, izgradnju konsenzusa i vladavinu prava... Umesto toga, globalno civilno društvo je bolje shvatiti kao domen političke borbe i društvenih antagonizama gde se različiti ideološki i normativni projekti bore (ponekad i bukvalno) za svoje suprotstavljene vizije društva“ (Colás, 2005:25). Stvarno postojeće globalno civilno društvo je daleko od idealnog, raznoliko, nejednako zastupljeno širom sveta, protivurečno po mnogim svojim odlikama i sl. (Chesters, 2004).

Akteri globalnog civilnog društva nisu aktivni u svim delovima sveta, niti se bave isključivo globalnim temama koje se tiču dobrobiti čitavog čovečanstva. Organizacije civilnog društva takođe nisu ravnomerno raspoređene širom sveta. One su najbrojnije i najrazvijenije na Severu, dok ostali delovi sveta – Afrika, Azija, Latinska Amerika – imaju manje uticaja i manje su aktivni u globalnom civilnom društvu. Šolte navodi podatak da je kod UN od ukupnog broja akreditovanih organizacija civilnog društva manje od 15% sa Juga (Scholte, 2000:279). Štaviše, mnoge organizacije koje imaju sedište u siromašnijim zemljama su samo ogranci organizacija sa Severa. U globalnom civilnom društvu takođe više učestvuju stanovnici urbanih nego ruralnih oblasti, više bogatiji nego siromašni i više visoko obrazovani nego radnički slojevi.

El-Sajed Said (El-Sayed Said) nas upućuje u arapsku perspektivu globalnog civilnog društva tvrdeći da je arapski svet relativno izolovan od nevladinog civilnog i kulturnog života na globalnom nivou, da su znanje o globalnom civilnom društvu, kao i interakcije sa globalnim civilnim društvom još uvek na minimalnom nivou. Ukoliko uopšte postoji, zainteresovanost za globalno civilno društvo je prilično selektivna i okrenuta ka kolektivnim brigama arapskog sveta, a ne ka globalnim problemima koji su u suštini koncepta globalnog civilnog društva (El-Sayed Said, 2005:69).

Nejasna i neadekvatna upotreba termina globalno civilno društvo

Činjenica da *globalno* civilno društvo nije prisutno na svim krajevima sveta, podstakla je sumnje u adekvatnost označavanja ‚globalnim‘ nečega što ne obuhvata čitav svet. *Globalno* civilno društvo nije ‚globalno‘ ne samo po svojoj rasprostranjenosti, već se u njega svrstavaju organizacije civilnog društva koje često nisu globalne bilo po temama kojima se bave, bilo po organizacionoj uređenosti i članstvu. Na primer, NVO Ekološki pokret Zemun²⁵² ili Ekovaroš iz

Novog Bečeja²⁵³ se smatraju delom globalnog civilnog društva zbog toga što su ekološka pitanja globalna tema koja se tiče čitavog čovečanstva bez obzira na to što su im i članstvo i aktivnosti i ciljevi isključivo lokalni, vezani za teritoriju Srbije odnosno još uže za teritoriju opštine. U ovom slučaju koncept globalnog civilnog društva zbunjuje i deluje suvišno jer se ne može napraviti razlika u odnosu na tradicionalno shvaćen koncept civilnog društva.

Odnos globalnog civilnog društva i civilnog društva

Značajan set kritika na račun koncepta globalnog civilnog društva delimično se kao i prethodna kritika oslanja na pogrešnu upotrebu termina globalno civilno društvo s tim što se naglasak ovde stavlja na „civilno društvo“ i kritika se fokusira na ulogu i funkcije transnacionalnih civilnih institucija u nedemokratskom okruženju.

Kritičari ukazuju na to da globalno civilno društvo ne deluje u istoj sredini u kojoj deluju akteri civilnog društva unutar granica svoje države zbog čega ne može imati iste karakteristike i uloge i vršiti iste funkcije kao civilno društvo na nivou države. Kako termin globalno *civilno društvo* sugerise da je reč o određenoj formi civilnog društva, trebalo bi da ono poseduje osnovne karakteristike tradicionalno shvaćenog civilnog društva što nije slučaj. Naime, civilno društvo je u svim ranijim fazama bilo vezano za državu, ono je shvatano kao društvo u kom postoji vladavina prava, koje počiva na pristanku individua; kao društvo u kom vladaju zakoni koji zamenjuju silu i nasilje. Takođe, u svim ovim shvatanjima civilno društvo je vezivano za određenu teritoriju (Kaldor, 2005:88). Globalno civilno društvo pravi otklon od ovih karakteristika civilnog društva, ono prekida dotada neraskidivu vezu civilnog društva sa državom i svoje zahteve usmerava ka međunarodnim organizacijama i nadnacionalnim institucijama.

Na globalnom nivou ne postoji globalna država koja bi zamenila nacionalnu državu što određene autore navodi na stanovište da je termin globalno civilno društvo pogrešan jer civilno društvo ne može da postoji nezavisno od države ili da je „bar problematičan jer pretpostavlja da se problemi i rešenja unutrašnjih političkih problema mogu lako preneti na nedržavno okruženje poput arene globalnog upravljanja“ (Corry, 2006:307).

Pošto na globalnom nivou ne postoje institucije ekvivalentne državnim, globalno civilno društvo deluje u nedemokratskoj areni zbog čega je i samo nedemokratsko. Na ovu kritiku upućuje Anderson i Rif (Anderson i Rieff, 2005).

Organizacije civilnog društva unutar države mogu da zastupaju određena gledišta zbog toga što nemaju mandat predstavnika u smislu demokratske reprezentacije. Građani ne glasaju ni za jednu OCD i OCD ne predstavljaju građane već reflektuju svoje vrednosti, principe i interese. Stavovi OCD mogu da utiču na građane jer uloga OCD jeste da iznose i bore se za svoje ideje i ciljeve i da samim tim pokušaju da utiču na građane da ih podrže ili im se pridruže, ali OCD su odvojene od glasačke kutije. Predstavnici civilnog društva ne predstavljaju nikog drugog do sami sebe, dok njihova legitimnost počiva na pravu na slobodno izražavanje i moći ubeđivanja drugih da usvoje njihove stavove. Međunarodne OCD kao deo globalnog civilnog društva preuzimaju drugačiju vrstu uloga: predstavljanje, zastupanje i posredovanje između građana sveta i različitih transnacionalnih institucija. „OCD u domaćim demokratskim društvima ne teže da predstavljaju ili posreduju; one ne stoje između ljudi i njihovih izabраниh predstavnika, jer postoji glasačka kutija“ (Anderson i Rieff, 2005:30). Institucije globalnog civilnog društva zastupaju građane sveta pred međunarodnim institucijama omogućavajući na taj način da se u međunarodnoj areni čuje glas pojedinaca koji na drugi način ne bi mogli da se izbore za svoja prava imajući u vidu da međunarodna arena nije regulisana na demokratskim osnovama (Anderson i Rieff, 2005:28-29). Uzmimo za primer kršenje ljudskih prava u nekoj zemlji. Zainteresovani akteri globalnog civilnog društva ne tretiraju problem kao unutrašnju stvar države u pitanju već celog sveta zbog čega rešavanje problema iznose na globalni nivo preuzimajući na sebe ulogu predstavnika i zastupnika onih čija se ljudska prava krše uprkos tome što nemaju ovlašćenje za to, a često žrtve nemaju ni osnovna saznanja o tome. Zbog toga se, smatraju kritičari, ne može praviti paralela između globalnog civilnog društva i civilnog društva na nivou države već između globalnog civilnog društva i demokratski izabраниh predstavnika građana koje akteri globalnog civilnog društva teže da zamene u međunarodnoj areni.

Odnos prema državi

Odvajanje globalnog civilnog društva od države predmet je sledeće grupe kritika.

Kek (Keck) i Sikink (Sikkink) smatraju da se razvoj transnacionalnih mreža koje zastupaju interese i prava određenih grupa ne može shvatiti kao razvoj globalnog civilnog društva i radije se opredeljuju za termin transnacionalno civilno društvo: „Teoretičari koji tvrde da će globalno civilno društvo neizbežno nastati kao posledica ekonomske globalizacije ili revolucija u komunikacionim i transportnim tehnologijama ignorišu pitanja posredovanja i političkih šansi koje mi smatramo centralnim za razumevanje razvoja novih međunarodnih institucija i odnosa“ (Keck i Sikkink, 1998:33). One transnacionalno civilno društvo vide

kao fragmentisanu i konfliktnu arenu borbe u kojoj se politika transnacionalnog civilnog društva odnosi na načine na koje određene grupe nastaju i na koji se legitimišu od strane vlada, institucija i drugih grupa. Prema njima nema suštinske razlike između nacionalnih i transnacionalnih mreža. Transnacionalne mreže ne preuzimaju ulogu kreatora svetskih kulturni normi koji bi umanjili ili zamenili ulogu i moć države u javnoj sferi već preuzimaju ulogu posrednika i služe kao sredstvo pritiska na državu. Grupe civilnog društva se udružuju u transnacionalne mreže kada same nemaju dovoljno resursa da utiču na državu koja krši njihova prava. Tada transnacionalne mreže preuzimaju ulogu posrednika i vrše pritisak na državu (Keck i Sikkink, 1999:93)²⁵⁴.

Iako se organizacije globalnog civilnog društva obraćaju međunarodnim sudovima, međunarodnoj javnosti i međunarodnim institucijama zaobilazeći državu, one to čine zato da bi preko njih ostvarile određene interese koje u direktnom obraćanju državi ne bi mogle i kako bi posredno preko međunarodnih institucija uticale na državu. Na taj način, država i dalje ostaje u središtu odlučivanja i ne prekida se veza između civilnog društva i države već se u odnos samo uvodi još jedan posrednik – međunarodne institucije.

Kek i Sikkink dodaju i da transnacionalne mreže nisu raširene toliko da bi se mogle nazvati globalnim i da su samo pojedina pitanja u stanju da mobilišu stvaranje transnacionalnih mreža, pre svega fizičko povređivanje slabih i nevinih i uskraćivanje jednakosti šansi što su dodatni argumenti koje koriste kao potvrdu da za sada ne možemo govoriti o globalnom civilnom društvu (Keck i Sikkink, 1999:98-100).

Šandhok (Chandhoke) je takođe skeptična prema odvajanju globalnog civilnog društva od države, ali za razliku od gorepomenutih autorki, ne negira postojanje globalnog civilnog društva. Ona ukazuje na to da su akterima globalnog civilnog društva potrebne država i njene institucije kako bi mogle da ostvare svoje zahteve i utemelje ih u zakonima. Transnacionalne organizacije mogu da kritikuju praksu država u, recimo, polju ljudskih prava, ali njima su podjednako potrebne države da stvore politički i pravni okvir koji omogućava uspostavljanje vladavine prava, građanska i politička prava, ili ekološku zaštitu. Feminističke grupe, teško da mogu da traže rodnu ravnopravnost bez korespondirajućeg zahteva za državnom zaštitom i zahteva da države stvore odgovarajuće institucije za zaštitu ženskih prava. Isto tako, grupama civilnog društva koje se bore, recimo, protiv kršenja građanskih sloboda biće potrebna

254 Kek i Sikkink ovo nazivaju "bumerang efekat". Oni ovaj izraz koriste da opišu kako grupe civilnog društva zaobilaze državu i obraćaju se transnacionalnim mrežama i institucijama, kao i stranim vladama, tako da one kasnije vrše pritisak na državu u pitanju (Keck i Sikkink, 1999: 93).

država da kazni krivce. Oni će morati da se obraćaju komisijama za ljudska prava, blagonaklonim sudijama, i policiji koja je sposobna da shvati ove ciljeve (Chandhoke, 2002:51).

„Države konstituišu granice civilnom društvu, kao što omogućavaju političku inicijativu u globalnom civilnom društvu. Posledica toga je da mnoge države kojima se globalno civilno društvo suprotstavlja, osposobljavaju globalno civilno društvo u smislu da samo oni mogu da obezbede uslove unutar kojih može da se realizuje agenda civilnog društva“ (Chandhoke, 2002:51).

I Kolas (Colás) ističe značaj činjenica da akteri globalnog civilnog društva i dalje svoje zahteve moraju da formulišu u odnosu na nacionalnu državu. On smatra da bez obzira na to da li se njihovi zahtevi izvršavaju na domaćem terenu kroz nacionalnu državu ili na međunarodnom nivou kroz institucije globalnog upravljanja, i dalje je globalno civilno društvo zavisno od međudržavnog sistema (Colas, 2001:3).

U prilog tvrdnjama o zavisnosti globalnog civilnog društva od države često se navodi još i to da su države te koje moraju da daju dozvolu globalnom civilnom društvu da organizuje svoje samite, proteste i druge vidove izražavanja. U zavisnosti od toga da li žele da se okupe u više ili manje demokratskoj državi, zavisice njihova brojnost i rezultati²⁵⁵.

ODGOVOR NA KRITIKE

Iako su mnogi akteri koji se smatraju delom globalnog civilnog društva nastali znatno pre 1980-ih godina, tek sa krajem Hladnog rata dolazi do njihovog značajnog i ubrzanog razvoja kako u broju tako i u uticaju koji imaju na globalnoj sceni. Prema podacima Anheier, Glasius i Kaldor, oko 1/4 od 13000

255 Kao primer mogu se navesti paralelni samiti tokom konferencija STO-a u Sietlu 1999. godine i u Dohi 2001. godine. Kada je STO držao ministarski sastanak u Sietlu, globalno civilno društvo je imalo slobodu da se organizuje i protestuje jer se sastanak održavao u demokratskoj zemlji u kojoj postoji demokratsko civilno društvo i demokratska kultura. Ali kada se dve godine kasnije sastanak STO premestio u Dohu, glavni grad Katara, situacija je bila mnogo drugačija (što je verovatno i bio cilj organizatora). U Sietlu je otvaranje ministarske konferencije bilo blokirano višednevnim uličnim demonstracijama oko 60.000 učesnika odnosno oko 700 organizacija civilnog društva. Protestima su prethodile brojne radionice i edukacije o negativnim efektima aktuelnog ekonomskog poretka i zahtevi za pružanjem pomoći siromašnim državama. Aktivnosti globalnog civilnog društva u Sietlu su privukle veliku pažnju medija i ostavile veliki odjek u globalnoj javnosti (šire Pianta, 2001). U Dohi se, s druge strane, zbog lokacije i velikog obezbeđenja sastanka, pojavio znatno manji broj protestanata. Na paralelnom forumu je učestvovalo svega 100 organizacija čije aktivnosti su bile uglavnom usmerene na lobiranje i tihe proteste.

MNVO koje su postojale 2001. godine nastala je nakon 1990. godine. Takođe, članstvo individua ili nacionalnih tela u MNVO je raslo još brže, više od 1/3 članstva se pridružilo u poslednjoj deceniji 20-og veka. MNVO su nakon 1990. godine postale više povezane kako međusobno tako i sa međunarodnim institucijama (Anheier, Glasius, Kaldor, 2001:4). Takođe, novi društveni pokreti, koji čine značajan deo globalnog civilnog društva, pojavljuju se tek nakon 1968. godine, dok se antikapitalistički pokreti koji čine najglasniji deo globalnog civilnog društva razvijaju u poslednjih desetak godina. Međunarodni akteri civilnog društva nastali tokom 19-og i u prvoj polovini 20-og veka pomogli su razvoj globalne dimenzije civilnog društva, ali s obzirom na ulogu koju su imali i nedovoljne mogućnosti za efikasno globalno komuniciranje i saradnju, ne označavaju nastanak globalnog civilnog društva.

Dok prvu kritiku smatramo nedovoljno osnovanom, kritika koja sledi iz empirijskog (deskriptivnog) određenja globalnog civilnog društva opravdana je i značajna za njegovo bolje razumevanje. Koncept globalnog civilnog društva odnosi se pre svega na transnacionalne OCD pozicionirane na Zapadu, u blizini glavnih međunarodnih institucija i donatora; uključuje i različite nacionalističke i fundamentalističke pokrete, pa čak i organizacije koje koriste nasilje kao sredstvo ostvarivanja uticaja na državu i međunarodne institucije. Normativne definicije zanemaruju ovu stranu globalnog civilnog društva i usmeravaju se samo na njegove progresivne elemente. U tom smislu kritike upućene normativnim shvaćanjima treba shvatiti kao dopunu idealtipskom objašnjenju.

Odgovor na sledeću kritiku koja se odnosi na neadekvatno označavanje globalnim civilnog društva koje se razvija preko granica nacionalne države, mora započeti definisanjem globalnog. Ako 'globalno' shvatimo kao 'svetsko', kao nešto neograničeno, što obuhvata ceo svet, u tom slučaju se civilnom društvu na transnacionalnom nivou ne bi mogao pripisati epitet globalno. Međutim, globalno se može razumeti kao razvoj zajedničke svesti o čovečanstvu na svetskom nivou pri čemu terminom 'globalno civilno društvo' želimo da ukažemo na to da se razvija nova društvena svest o čitavom čovečanstvu, da se stvaraju interesovanja društvenih aktera za svetska pitanja i mreže kako bi vodili, organizovali i legitimisali svoje aktivnosti (Shaw, 2003:37). Uprkos tome što ono što nazivamo globalnim civilnim društvom nije razvijeno na svim krajevima sveta i nije jednako aktivno po svim pitanjima, termin 'globalno' ukazuje na to da globalno civilno društvo nije teritorijalno određeno za razliku od civilnog društva, da se razvija svest o globalnim problemima i da postepeno postaje sve uticajnije širom sveta.

Sledeća kritika tiče se predstavničke uloge globalnog civilnog društva u nedemokratskoj areni. S obzirom na to da predstavnici globalnog civilnog društva nisu demokratski izabrani, oni nemaju legitimitet da vrše ulogu predstavnika i posrednika na globalnom nivou. Sa druge strane, civilno društvo u državnim

okvirima je legitimno jer postoje izabrani predstavnici građana koji civilno društvo oslobađaju predstavničke uloge. Ovakva argumentacija sugerira da se civilno društvo nikad ne bavi predstavljanjem i posredovanjem što nije teško opovrgnuti. Mnogi akteri civilnog društva imaju brojno članstvo koje predstavljaju, mnogi predstavljaju i bore se npr. za prava životinja ili budućih generacija (Corry, 2006:313). Štaviše, predstavljanje se smatra osnovnom funkcijom civilnog društva. Edwards (Edwards) i Foli (Foley) ukazuju na tri osnovne funkcije civilnog društva: 1) funkcija socijalizacije odnosno obrazovanja i motivisanja građana za politiku, zatim 2) funkcija predstavljanja odnosno zastupanja interesa različitih grupa, vršenja pritiska na vladu i stimulisanja javnih rasprava i 3) javne i kvazi javne funkcije koje se odnose na pomaganje siromašnima, hendikepiranima i marginalizovanim društvenim grupama (prema Pavlović, 2006: 49).

Sa druge strane, akteri globalnog civilnog društva ne moraju obavezno da se legitimišu putem glasačke kutije. Izvori njihove legitimnosti mogu da leže u njihovim unutrašnjim kvalitetima, transparentnosti rada, moralnom autoritetu, nezavisnosti i integritetu. Nedemokratski akteri globalnog civilnog društva nisu posledica nedemokracije globalne sfere. Oni postoje i unutar civilnih društava na nivou države; izborna demokratija ne garantuje kvalitet i demokracija civilno društvenih aktera.

Posebnu pažnju treba posvetiti sumnjama u postojanje razlika između nacionalnog i transnacionalnog civilnog društva po pitanju odnosa sa državom jer, kako Šandhok pokazuje, i transnacionalni akteri svoje zahteve usmeravaju ka državama samo što to čine posredno preko međunarodnih institucija. Postoje, ipak, brojna pitanja koja globalno civilno društvo teži da potpuno izmesti na globalni nivo smatrajući da pojedinačne države ne mogu biti nadležne za odgovaranje na njih. Pitanje zagađivanja životne sredine je globalni problem koji ne može da bude prepušten isključivo državama. Ukoliko neka država ne brine o zaštiti životne sredine, zagađenja se osećaju ne samo na njenoj teritoriji već mnogo šire.

Globalno civilno društvo razvija različite vrste supraterritorijalne solidarnosti i daje prednost nekim drugim identitetima nad nacionalnim identitetom. Npr. feministički pokreti širom sveta se povezuju transnacionalno i razvijaju mreže solidarnosti koje su često dublje od veza unutar država. Mreže poverenja i solidarnosti globalnog civilnog društva su izuzetno kompleksne i rasprostranjene širom sveta zbog čega pojedinačne države više nemaju mogućnost da potpuno kontrolišu i ograničavaju njihove aktivnosti.

Globalno civilno društvo se, dakle, ne obraća samo državama i ne zavisi isključivo od država već se obraća i institucijama globalnog upravljanja i mnogi društveni pokreti direktno stupaju u vezu sa njima i aktivnosti globalnog civilnog društva u globalnoj sferi ne ostavljaju države ravnodušnim. U tom smislu se veza između države i globalnog civilnog društva prekida.

ZAKLJUČAK

U radu je predstavljeno dominantno viđenje globalnog civilnog društva i razmotreno nekoliko debata i kritika vezanih za njega. Osnovne kritike kojima smo se bavili vezane su za nastanak, definisanje i upotrebu termina globalnog civilnog društva, zatim za odnos globalnog civilnog društva prema civilnom društvu na nivou države i odnos globalnog civilnog društva prema državi. Odgovarajući na kritike pokazali smo da koncept globalnog civilnog društva kako je predstavljen u prvom delu rada, uspešno odoleva većini kritika iako je sam još uvek u fazi razvoja, pozicioniranja, prihvatanja i naučnog utemeljenja.

Globalno civilno društvo nesumnjivo postaje sve relevantniji akter na globalnoj sceni i postepeno zahvata sve veće i dublje prostore. Njegov najvažniji doprinos ogleda se u širenju polja komunikacije, informacija i veće otvorenosti društava. Ono skreće pažnju na globalne probleme i doprinosi tome da se svaki pojedinac sve više oseća delom čitavog čovečanstva koga se tiču globalni rizici i problemi bez obzira na kom delu sveta nastaju.

Globalno civilno društvo ne može da predstavlja interese čitavog čovečanstva, kako to ističe jedan deo kritika, ali ono može da kreira nove prostore za deliberaciju oko kompleksnih pitanja savremenog sveta i otvori ih za sve one koji žele da učestvuju povećavajući tako šanse da se čuje glas pojedinaca na globalnom nivou.

Sa druge strane, mnogi delovi globalnog civilnog društva su regresivni, nedemokratski, netransparentni, elitistički i zatvoreni za javnost i u tom smislu su kritike značajne kada ukazuju na to da je globalno civilno društvo daleko od idealnog. Ukoliko se teži tome da se koncept održi teorijski relevantnim, neophodno je da se kritički pristupi dubljoj i sveobuhvatnijoj analizi i prizna da globalno civilno društvo nema samo po sebi progresivan i pozitivan karakter već se u njemu prepliću različita globalna civilna društva, različiti konfliktni interesi, ciljevi i delovanja.

Ova kompleksna mreža mnoštva različitih globalnih civilnih društva tesno je povezana sa međunarodnim institucijama, državama i nacionalnim i lokalnim civilnim društvima. Svi oni zajedno stvaraju duboko isprepletane mreže odnosa koje nije moguće razumeti ako se analiziraju odvojeno.

Ovaj rad predstavlja samo mali korak u razumevanju koncepta globalnog civilnog društva. S obzirom na njegove kompleksnosti, za bolje razumevanje i utemeljenje jedne rigorozne definicije i teorije globalnog civilnog društva, poželjne su dublje i obuhvatnije kritičke analize. Pored razumevanja i objašnjenja, teorijske analize i promišljanja globalnog civilnog društva predstavljaju i šansu da se utiče na njegov dalji razvojni tok.

LITERATURA

- Anderson, Kenneth & Rieff, David (2005), „Global Civil Society: A Sceptical View“, u: Anheier Helmut, Glasius Marlies & Kaldor Mary (ed) (2005), *Global civil society 2004/5*, SAGE Publications, str. 26-40.
- Anheier Helmut, Glasius Marlies & Kaldor Mary (2001), „Introducing Global Civil Society“, u: Anheier Helmut, Glasius Marlies & Kaldor Mary (ed) (2001), *Global Civil Society 2001*, Oxford: Oxford University Press, str. 3-23.
- Anheier Helmut, Glasius Marlies & Kaldor Mary (ed) (2001), *Global Civil Society 2001*, Oxford: Oxford University Press.
- Boli John i George M. Thomas (1999), „INGOs and the Organization of World Culture“, u: Boli John i George M. Thomas (eds), *Constructing World Culture: International Nongovernmental Organizations since 1875*, Stanford, California: Stanford University Press, str. 13-50.
- Chandhoke, Neera (2002), „The Limits of Global Civil Society“, u: Glasius Marlies, Kaldor Mary & Anheier Helmut (ed) (2002), *Global Civil Society 2002*, Oxford: Oxford University Press, str. 35-55.
- Chesters, Graeme (2004), *Global Complexity and Global Civil Society*, Conference Paper, „Contesting Citizenship and Civil Society in a Divided World“, Ryerson University and York University, Toronto, Canada, July 11-14, 2004, *ISTR Sixth International Conference*, <http://www.istr.org/conferences/toronto/workingpapers/chesters.graeme.pdf> (pristupljeno: 04.08.2009).
- Colás, Alejandro (2001), „The promises of international civil society: global governance, cosmopolitan democracy and the end of sovereignty?“, www.theglobalsite.ac.uk, (pristupljeno: 21.05.2009).
- Colás, Alejandro (2005), „Global civil society: analytical category or normative concept?“, u: Baker, Gideon & Chandler, David (ed), *Global Civil Society: Contested Futures*, London and New York: Routledge, str. 14-29.
- Corry, T. Olaf (2006), *Global Civil Society and Its Discontents*, Voluntas No 17, International Society for Third-Sector Research and The Johns Hopkins University, str 303-324.
- El-Sayed Said, Mohamed (2005), „Global Civil Society: An Arab Perspective“, u: Anheier Helmut, Glasius Marlies & Kaldor Mary (ed) (2005), *Global civil society 2004/5*, SAGE Publications, str. 60-76.
- Kaldor, Mary (2003a), „The Idea of Global Civil Society“, u: *International Affairs* 79/3, str 583-593.
- Kaldor, Mary (2003), *Global Civil Society: An Answer to War*, Polity Press.
- Kaldor, Mary (2005), „The idea of global civil society“, u: Baker, Gideon & Chandler, David (ed), *Global Civil Society: Contested Futures*, London and New York: Routledge, str. 87-96.
- Keane, John (2003), *Global Civil Society?*, Cambridge University Press.
- Keck, Margaret E. i Kathryn Sikkink (1998), *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*, Ithaca: Cornell University Press.

Keck, Margaret E. i Kathryn Sikkink (1999), „Transnational advocacy networks in international and regional politics“, u: *International Social Science Journal*, Vol 51, Issue 159, str 89-101.

Kin, Džon (2003), *Civilno društvo*, Beograd: Filip Višnjić.

Pavlović, Vukašin (2006), *Civilno društvo i demokratija*, Beograd: Službeni glasnik.

Price, Vincent (2008), „Democracy, Global Publics and World Opinion“, u: Albrow Martin, Anheier Helmut, Glasius Marlies, Price Monroe E & Kaldor Mary (ed) (2008), *Global Civil Society 2007/8*, SAGE Publications, str. 20-34.

Scholte, Jan Aart (2000), *Globalization: a critical introduction*, Palgrave Macmillan

Shaw, Martin (2003), „The Global Transformation of the Social Sciences“, u: Kaldor Mary, Anheier Helmut & Glasius Marlies (eds), *Global Civil Society 2003*, Oxford: Oxford University Press, str. 35-45.

Jelena Lončar

UNDERSTANDING OF GLOBAL CIVIL SOCIETY

Summary:

This paper is aimed at comprehending and explaining the concept of global civil society understood as contemporary forms of civil society being developed at transnational level. The first part of the paper presents dominant understanding of the concept of global civil society whereas the second and third part points to the most important critics and offers response thereto.

Key words: global civil society, civil society, state, global, functions of global civil society